

Araştırma Makalesi • Research Article

Reactions of Shia and Sunni Ulema to Reza Shah's Policy of Unity in Dress

Kenan Demirel*

Abstract: Iran, which was invaded numerous times throughout history and ruled by different nations and dynasties, lacked political unity until Reza Khan's coup in 1921. Furthermore, the influence of religious leaders in the areas of administration, judiciary, and education, as well as on the conservative segments of the society, persisted. Reza Khan, who ended the Qajar dynasty in 1925 and proclaimed the Pahlavi dynasty with the support of the parliament, the ulema, and intellectuals, transformed his country through Western-style innovations until his dethronement in 1941. Reza Shah, who sought to establish a modern nation-state in Iran modeled on the European style, implemented numerous radical reforms in pursuit of this goal. Persian was declared as the official language, prohibiting the reading, writing, and speaking of local languages. Tribes were disarmed, strengthening central authority. A new civil code was adopted, and significant investments were made in areas such as education, transportation, industry, and health. In order to give society a modern look, certain regulations were also implemented in the area of clothing. However, while these reforms were being implemented, the country's internal dynamics and conservative structure were overlooked. This disregard and negligence led to the emergence of several significant uprisings during the reign of Reza Shah. This study will examine the dress code regulations implemented in the name of modernizing Iran and the opposition launched against these regulations, led by religious figures, specifically the Mullah Khalil and Sheikh Behlül Rebellions.

Keywords: Iran, Reza Shah, Dress Code Regulation, Pahlavi Hat.

Rıza Şah'ın Kılık Kıyafette Birlik Politikasına Karşı Şii ve Sünni Ulemanın Tepkileri

Öz: Tarih boyunca çok sayıda işgale uğrayan, farklı millet ve hanedanlar tarafından yönetilen İran, 1921 yılında Rıza Han'ın gerçekleştirdiği darbeye kadar siyasi bütünlükten yoksun kaldı. Ayrıca din adamlarının yönetim, yargı ve eğitim alanlarındaki ve muhafazakâr halk üzerindeki etkisi devam etti. 1925 yılında Kacar hanedanlığına son vererek Pehlevî hanedanlığını meclisin, ulema ve aydınların desteğiyle ilan eden Rıza Han, 1941 yılında tahttan ayrılıncaya kadar ülkesini Batı tarzı yeniliklerle değiştirip dönüştürdü. İran'da Avrupa tarzı modern bir ulus devlet vücuda getirmeye çalışan Rıza Şah, bu amacı doğrultusunda çok sayıda radikal reforma imza attı. Farsça resmi dil ilan edilerek yerel dillerle okuyup yazmak ve konuşmak yasaklandı. Aşiretler silahsızlandırılarak merkezi otorite güçlendirildi. Yeni bir medeni kanun kabul edildi; eğitim, ulaşım, sanayi ve sağlık gibi alanlarda ciddi yatırımlar yapıldı. Toplumla modern bir görünüm kazandırma amacıyla giyim kuşam konusunda da birtakım düzenlemeler hayata geçirildi. Ancak bu reformlar icra edilirken ülkenin iç dinamikleri ve muhafazakâr yapısı göz ardı edildi. Bu ihmal Rıza Şah döneminde bazı önemli isyanların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu çalışmada İran'ın modernleştirilmesi adına gerçekleştirilen kılık kıyafette birlik düzenlemesi ve bu düzenlemeye karşı din adamları liderliğinde başlatılan muhalefet, Molla Halil ve Şeyh Behlül İsyânları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Rıza Şah, Kılık Kıyafet Düzenlemesi, Pehlevî Şapkası.

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-3394-3836
k.demirel@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atıf: Demirel, K. (2025). Reactions of Shia and Sunni ulema to Reza Shah's policy of unity in dress. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 1477-1498. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1690929>

Received/Geliş: 03 May/Mayıs 2025

Accepted/Kabul: 17 Sep/Eylül 2025

Published/Yayın: 30 Dec/Aralık 2025

Introduction

During the final period of the Qajar dynasty, Iran was fragmented, with political authority outside Tehran held by local tribal elements. It needed many reforms, especially in military, political, social, economic and public works areas, as well as a strong central authority and innovative staff to implement them. The innovative staff that would enable Iran's centralization and modernization began to take root thanks to the students sent to Europe and Russia during the Qajar dynasty and the relations established with these countries. Additionally, in the late nineteenth century, military reforms were implemented to prevent territorial losses, and units were formed following the examples of Russia and Europe. However, these reforms were left unfinished due to the turmoil experienced during the Constitutional Movement of 1905-1906 and the occupation of Iran by the Ottomans and Russians during World War I. With Reza Shah's rise to power in 1921, the reform initiatives that began in the army were gradually extended to all state institutions. After strengthening central authority through the military, Reza Shah pursued a policy of creating a new Iranian nation and society, modelling his approach on the West, as Turkey had done. His goal was to operate state institutions and social structures using Western methods and build a new Iranian identity (Soleymanīyān & Yarī & Emini, 1399/2020; Silāh, 1384/2005). To this end, Persian was first declared as the official language, and reading and writing in local languages were banned, thereby ensuring linguistic homogenization and creating an Iranian nation under a Persian identity. Subsequently, efforts were made to reduce the influence of religious leaders on the state and society and to establish a secular society. The aim was to prevent ulema from opposing more radical reforms to be implemented in the future (Katouzian, 1981).

After a monolingual Iranian nation emerged under the Persian umbrella identity, it was time to give this nation a European-style appearance. For this reason, it was necessary to abandon the traditional clothing worn by various ethnic groups in different regions of Iran and to achieve unity in dress as well as in language. Communities living in various regions of Iran had their own distinctive clothing dating back to the Middle Ages. These garments were one of the key distinguishing features between them, and they were also factors that contributed to Iran's cultural richness. In the nineteenth century, the diversity in Iranian society's clothing styles increased due to interactions with the Ottoman Empire, Europe, and Russia. Merchants, tradesmen, and aristocrats living in cities dressed in different styles, while tribal members residing in rural areas and villages wore clothes of various colors and styles and wore turbans or fez hats. People living in border regions generally dressed like those in neighboring countries; those who could not read or write wore robes and turbans like clergymen. This difference in dress gradually began to be seen as a threat to Iran's national unity, particularly during the reign of Reza Shah (Hukumat, 1355/1976; Amanat, 2017; Abrahamian, 2018). However, it is not correct to start the process of regulating clothing with Reza Shah. In fact, when examining the historical background of the concept of innovation in Iran, it becomes clear that the process leading to the hijab ban (*kashf-e hijab*), which initially applied only to men and later included women, was not the work of Reza Shah. It is understood that the idea of innovation was discussed and planned even before the change of reign, and that Reza Shah seized the opportunity to put it into practice. For this reason, as Mahdi Silāh (1384/2005) also states, it can be said that Reza Shah was the leader who forcibly legitimized the wave of innovation that began in Iran during the Qajar dynasty and grew in influence throughout the nineteenth century (Silāh, 1384/2005, p. 73).

Purpose

Dress code regulations are among the innovations implemented by most countries striving to modernize by undertaking reforms in the Western sense. Iran has undergone similar processes to Turkey in terms of modernization and has changed and transformed, largely following Turkey's lead, especially during the Reza Shah period. Reza Shah, who wanted to create a nation-state in the Western sense, had embarked on reforms that would homogenize Iranian society and eliminate regional differences. One of these reforms was a regulation of uniformity in dress. With this reform, Reza Shah, who wanted to give his people a modern appearance, failed to adequately anticipate the reaction of religious leaders and

conservative Iranians and overlooked the internal dynamics of his country. This situation led to two major uprisings in Iran. This study aims to provide information about Reza Shah's clothing regulations, which were part of his reforms for the people against their will and the resulting uprisings.

Method

This study employed qualitative research methods and content analysis techniques. In this context, a literature review was first conducted on the research topic. Archival documents, periodicals, and research works are the Turkish, Persian, and English sources used in the study. After the scanning, classification, and analysis processes, various questions were addressed by considering the entire study. These can be listed as follows: “Why was there a need for dress code regulations in Iran? Did the Mullah Khalil and Sheikh Behlül Rebellions arise solely out of religious concerns? What were the reasons for the failure of the rebellions?” Evaluations have been made on the subject in light of the answers obtained.

Findings

This study provides a detailed analysis of data obtained through qualitative research methods. The findings have been categorized as uniform regulations, reactions from Shia and Sunni scholars, and the rebellions of Mullah Khalil and Sheikh Behlül, and are presented in four sections excluding the conclusion. After classifying and analyzing the sources related to the topic in each section, the data was used.

The Regulation of Unity in Clothing

The European-style innovation movement in clothing style and design began during the reign of Fattah Ali Shah Qajar and first influenced Iranian men. During this period, as Europe's influence over the Iranian court increased, British and French diplomats began to travel frequently to Tehran to make military and political agreements. Their travels to this country gradually enabled the Iranian court officials to understand Europe's level of social and political development. French diplomats, in particular, brought their tailors with them to Iran in order to gain influence and demonstrate their technological sophistication to the court. These tailors brought from France soon began sewing European-style clothing and uniforms for the Qajar princes. These dresses, sewn by French tailors, made the Qajar princes appear privileged and distinguished in the eyes of other Iranian aristocrats, encouraging them to dress in the European style. Furthermore, Iranian students sent to Europe also influenced traditional Iranian society in terms of clothing (Silāh, 1384/2005). However, the changes in clothing that began with Fattah Ali Shah Qajar did not spread to all segments of society due to the political, economic, and social turmoil the country was experiencing and the conservative nature of the people.

After seizing power in Tehran and proclaiming his dynasty, Reza Shah launched a war against the old state structure, institutions, and especially the influence of ulema on society and politics in Iran. After modernizing the army, he took advantage of the rivalry between the ulema and the intellectuals to seize power and consolidate his absolute authority. Thus, as Şehristanī (1388/2009) also stated, he found the opportunity to implement the reforms he had planned (Şehristanī, 1388/2009, pp. 78-79). As a first step, in 1926, he had a civil code compiled from French laws to ensure unity in the field of law and establish a secular judicial system. With this law, which became legal on May 8, 1928, judges with legal education took over the judicial duties of religious leaders. Furthermore, regulations concerning marriage and divorce restricted the scope of religious officials' activities, and official marriage registers began to be kept in place of religious marriage registers (Erden, 2017; Silāh, 1384/2005). Thus, the influence of religious leaders on society was restricted. Reza Shah's subsequent action in the name of modernization was to prepare a regulation aimed at achieving uniformity in dress. This regulation would

ensure the apparent homogenization of society and, as Mahdigelī Hidāyet Muhber'us-Saltana (1344/1965) also emphasized, the wearing of religious clothing would be eliminated (Mahdigelī Hidāyet Muhber'us-Saltana, 1344/1965, p. 382). Actually, there was no discord between the clergy and Reza Shah at the outset. In fact, Iranian religious scholars welcomed Reza Shah's coup in January 1921 and saw him as the savior of Iran and Islam. However, the secularization process in the judicial sphere threatened the clergy's leadership role and income in society, positioning them against Reza Shah. The regulation on clothing would further increase the opposition of the ulema (Ivanov, 1337/1958).

On December 27, 1928, a bill titled "Law on Uniformity in the Dress of the Iranian People Within the Country" was introduced to the Iranian Majlis-e Shura-ye Melli and was approved and enacted on the same day. According to the law, which only contains regulations on the dress code for male Iranian citizens, a uniform dress code in the European style would be enforced. Clergymen grouped into eight categories were exempt from this law. These included: religious scholars responsible for spiritual affairs; officials who had passed the necessary exams and would administer religious affairs in villages and towns; Sunni muftis; muezzins; students permitted to perform religious services by two scholars; those eligible to take the certification exam; madrasa teachers; and non-Muslim religious officials. All other Iranian men were required by this law to wear European-style trousers, shirts, and jackets and to wear a peaked cap known as the Kulāh-ı Pehlevi, which resembled the cap worn by French soldiers (Amanat, 2017; Abrahamian, 1983; Chehabi, 2004). It was decided that the law would be enforced in cities until March 21, 1929, and in villages and towns until March 21, 1930. Those who violated the law would be punished with a fine of one to five thousand tumens or imprisonment for one to ten days if they resided in the city, and with imprisonment for one to seven days if they lived outside the city (İttıla'āt, 4 Behmen 1307/January 24, 1929; Mekkī, 1362/1983).

Turkey had a significant influence on the dress code reforms and other innovations carried out in the name of modernization during the early years of the Pahlavi dynasty in Iran. Reports were sent to the Turkish Ministry of Foreign Affairs stating that Reza Shah closely followed Mustafa Kemal Atatürk's modernization policies and implemented them in Iran in the same manner. The letter sent from the Turkish Embassy in Washington to the Ministry of Foreign Affairs on July 29, 1935 clearly demonstrates this effect. The report emphasizes that Reza Shah implemented Turkey's modernization program exactly as it was, and that this situation greatly pleased the Turks (TDA. 502/22591-98993-1). Considering the report's date, the Turkish influence on Iran's modernization became more noticeable after Reza Shah's visit to Turkey in 1934. During this visit, especially after visiting the İsmet Pasha Girls' School in Ankara, Shash was greatly impressed by both the clothing of women who did not wear headscarves and the fedora hats worn by men. After returning to his country, he initiated a number of measures to lift the veil and change the type of hat worn (Arfa, 1946; Avery, 1373/1994). Sadr al-Ashraf (1364/1985) believes that the transition from the Kulāh-ı Pehlevi to the fedora hat occurred very suddenly, and that Reza Shah's visit to Turkey was an influential factor in this change. Because immediately after returning to his country, Shah gathered his ministers and stated that Turkish society was far more advanced than Iran in terms of clothing and attire, and requested that all members of parliament and cabinet members attend the assembly wearing fedora hats (Sadr'al-eşraf, 1364/1985, p. 302).

The dress code regulation was not initially imposed on all Iranian men as a legal requirement; only members of parliament, ministers, and civil servants working in state institutions were required to dress in European style and wear hats. Instructions had also been sent to all government agencies on this matter. Later, students were also included in this directive, and it was decided that they should wear Pahlavi hats and khaki-colored pants and shirts. However, as Mekkī (1362/1983) also stated, when this directive was sent to official state institutions, most Iranian men continued to wear turbans instead of hats and to dress in the traditional style. Because the jacket, shirt, and pants required by law could not be provided. Moreover, many people did not want to change the traditional clothing they had been wearing for centuries. In particular, market vendors did not adopt European-style clothing, ignored warnings from law enforcement, and protested the regulation by keeping their shops closed. This situation led to the codification of uniform dress regulations and their enforcement on the public through

criminal penalties (Mekkī, 1362/1983, pp. 70-71). This imposition led to a series of uprisings, particularly in rural areas.

Reaction of Shia and Sunni Ulema to the Law

The dress code law only applies to Iranian men; religious figures grouped into eight categories were exempt from the law. However, clergymen exempt from the law were required to document their status with a certificate obtained from the education directorates in the regions where they resided. Otherwise, they too would be subject to criminal penalties. Reza Shah, determined to establish a modern nation-state in Iran, pursued a highly repressive program in enforcing the law and prohibited religious officials without a license from going out in public wearing turbans and robes. Those who violated this ban had their turbans and robes torn by law enforcement officers and were insulted in front of the public (Şehbazī, 1387/2008; Arfa, 1946). Reza Shah's strict enforcement of the dress code without compromise greatly upset both Shia and Sunni ulema. The garment that religious leaders found most objectionable was the Pahlavi hat. Because praying with this hat, which sticks out at the front, was quite difficult. As Chehabi (2004) and Abrahamian (1983) also emphasize, the Iranian clergy believed that Reza Shah deliberately chose this hat so that he would not perform his religious duties (Abrahamian, 1983, p. 143; Chehabi, 2004, p. 218). For this reason, various uprisings broke out, primarily in the Shiite-majority regions such as the city of Qom, the center of religious education, as well as Mashhad and Shiraz, and in the Sunni Kurdish settlements in West Azerbaijan Province. The most effective of these were the rebellion started by Sheikh Behlül in Mashhad and the uprising led by Mullah Khalil in the Mukriyan region.

The Mullah Khalil Revolt

The imposition of European-style dress and the Pahlavi hat on Iranian men, ostensibly to promote unity and modernity, caused great discontent in Sunni and Shia tribal areas where traditional clothing was worn. The tribe members viewed wearing the new clothes as a stain on their honor and dignity, and therefore opposed the dress code. Sunni Kurdish tribes residing in Iran's Mukriyan¹ region expressed their opposition to Reza Shah immediately after the law was enforced and protested the uniform dress code. The protests that began in 1928 soon turned into a regional uprising led by Mullah Khalil, nicknamed Blind Omar, a member of the Mengever² tribe. The fundamental reason for the uprising, which lacked a nationalist character and arose more out of religious concerns, was the attempt to forcibly implement the dress code program in the regions where Kurdish tribes lived (Gazi, 1370/1992; Samedī 1373/1994; Şerefkendī, 1393/2014). Some important cities in the region, such as Mahabad, were forced to accept the government's program and replaced their traditional clothing with European-style jackets, trousers, and Pahlavi hats. However, the rural population and religious leaders strongly opposed the implementation of the program. The pressure exerted by the Iranian government through its law enforcement agencies in the region was another reason that fueled opposition among tribal members to the dress code regulations. According to the law, clergy were exempt from the regulation and could freely wear their religious attire with permission from the Ministry of Education. However, this exception in the law was not taken into account, and all men wearing traditional clothing, especially

¹ Mukriyan is a term used to describe the southern regions of Iran's West Azerbaijan Province and the northern regions of Kurdistan Province. While part of this region lies within the Little Zap Basin, the other part extends as far as Lake Urmia. The region's important Kurdish settlements are Serdeşt, Mahabad, Bane, Sakız, Bukān, Piranşehir, Eşneviye, and Negede. For detailed information, see (Hezerī, 1387/2008).

² The Mengever tribe, together with the Pirān, Dehbekri, Feyzullah Begi, Gevrek, and Māmeş tribes, form the Bilbās confederation. The Mengever tribe, residing northwest of Mahabad, are Sunni-Shafi'i and speak the Sorani dialect of Kurdish. For detailed information, see (Samedī 1373/1994).

clergymen, were forced to change their clothes. Beluriyan (1379/2000) states the following in his memoir about this pressure exerted by the Iranian government:

“...All Iranians wore jackets and trousers and donned Pahlavi hats. In the region where we lived (Mukriyan), European-style clothing had gained notoriety as Pahlavi-style attire. During that period, the government had placed tax officials on the four roads leading to Mahabad to collect taxes from the peasants' production. Next to each of them stood a police officer holding scissors. Anyone who went to the city wearing Kurdish baggy trousers had their trousers cut by the police with scissors to resemble a skirt. For this reason, when one of the village chiefs or ordinary people went to Mahabad, they would hang their Pahlavi-style jacket and trousers in their donkey's pack saddle and change their clothes when they approached the city (Beluriyan, 1379/2000, pp. 27-28).”

Reza Shah's insistence on implementing his dress code program and the pressure exerted by law enforcement in the Mukriyan region prompted the Kurdish tribes in the area to unite around Mullah Khalil and revolt against the central government. Mullah Khalil, leader of the Mengever tribe and a respected cleric, issued a statement condemning the dress code and calling on the people to rise up against the central government. He then declared jihad against the government of Reza Shah. His statement and call quickly gained a large following. Many Kurdish tribes from the Mukriyan region to the Urumiye countryside supported Mullah Khalil. Concerned that the uprising would spread to all Kurdish tribes, Reza Shah tasked Lieutenant General Hussein Hezaī, commander of the troops stationed in Azerbaijan, with investigating the events and reporting his findings. After meeting with Mullah Khalil, Hezaī sent a telegram to Reza Shah stating that all Kurds and religious leaders were dissatisfied with the dress code regulations, that the events would not be limited to Mullah Khalil and the Mengever tribe, that Sunni scholars had called for jihad against the government, and that they demanded the dress code regulations be abandoned. (Soleymanīyān & Yarī & Eminī, 1399/2020). However, Hezaī's telegram had no effect on Reza Shah's insistence on implementing the dress code program. This time, Shah used influential people in the region and held celebrations to separate the people from the rebels and change their clothes. The first celebrations were held in Mahabad under the name of “dress change”, followed by similar gatherings in other provinces and districts. Hajj Mustafa Davudī, an influential figure in the Mukriyan region, was coerced into making speeches encouraging people to change their clothing. In addition, some respected sheikhs and religious leaders in the region were mobilized to prevent the uprising from growing. Mullah Ahmed Tercanī, who one of Mahabad's prominent religious figures, was one of them. The governor of Iran's West Azerbaijan Province, Ali Mansūr, had recommended to the government that assistance be sought from Mullah Ahmed Tercanī. Tercanī, who officially had the right to wear religious clothing, voluntarily complied with the dress code and began teaching religious education in European-style clothing. His action had a significant impact on the local community. Ali Mensūr therefore believed that Tercanī should be utilized. However, both Tercanī and some of the clerics who had acted alongside him soon regretted their actions and switched sides to join Mullah Khalil. Thus, with Reza Shah's encouragement and appeasement policies, the implementation program of the uniform dress code completely collapsed in the Mukriyan region (Soleymanīyān & Yarī & Eminī, 1399/2020).

There was no alternative but to launch a military operation against Mullah Khalil for Reza Shah. Before launching an effective military operation against the rebels, Shah turned his attention to efforts aimed at separating other Kurdish tribes in the region from the Mengever tribe. First, a statement explaining that the uprising had emerged based on unjustified reasons was distributed to Kurdish tribes. Subsequently, the region's representatives were tasked with quelling the uprising. Reza Shah summoned Ali Heyderī, the Mahabad MP of the time, to his side and reproached him, saying, “You represent the Kurds. The people in your region oppose the dress code and consider this program blasphemous, yet you did not inform me of this situation.” He then sent him to Mahabad to prevent the rebellion from spreading to other Kurdish tribes. Additionally, Mullah Muhammad Mustī, who representing the town of Sakız, was sent to Sakız to prevent the tribes in his region from joining Mullah Khalil. However, these attempts were also unsuccessful. The government's insistence on enforcing uniform dress codes in towns and villages, coupled with public opposition, made clashes inevitable. Tribes and clans

affiliated with the Mengever tribe joined the rebellion by obeying Mullah Khalil. Numerous other Kurdish tribes in the region, such as the Gevrek, Serdeşt, and N'āilin, also formed an alliance with the Mengever. However, some Kurdish tribes such as Dehbekri and Feyzullah Begi, which had close ties with the Tehran government and were fighting for regional supremacy against the Mengever tribe, did not support the rebellion. The Dehbekris, in particular, had aligned themselves with the central government due to their rivalry with the Mengeveris, thereby rising to become the sole rulers of the Kurds in the Western Azerbaijan Province (Soleymanīyān & Yarī & Eminī, 1399/2020, p. 188).

The Iranian government was concerned that Mullah Khalil's uprising would spread to all regions inhabited by Iranian Kurds and was trying to buy time for a decisive military victory. To this end, Lieutenant General Hussein Hezaī proposed a general amnesty for the Kurds who participated in the uprising on February 15, 1929. Hezaī also stated that the uniform law did not contradict Sharia law, and that otherwise Reza Shah himself would oppose its implementation, attempting to distance the Kurds who had not yet joined the rebellion from Mullah Khalil. To this end, two Sunni clerics belonging to the Mengever tribe who were detained in Tabriz were also released. However, Hezaī's calculations did not add up. The two clerics who were released soon joined Mullah Khalil in supporting the rebellion. As the rebellion could not be stopped from growing, military activity in the Mukriyan region was increased. Iranian forces, reinforced by troops from neighboring provinces, spread across the entire Mukriyan region north of Mahabad and the towns of Serdeşt, Negede, and Eşneviye during the winter of 1929. This operation was unsuccessful, and a large number of Iranian soldiers fell into the hands of the rebels. The rebels tore the hats of the captured soldiers as punishment. This success emboldened the rebels and increased the number of those joining Mullah Khalil. By late February 1929, the rebels had seized the hills overlooking Mahabad and surrounded the city.³ The rebels had also cut the telegraph and telephone lines between Mahabad and Serdeşt. However, due to the extreme cold, the Mengever forces were unable to hold the areas they had captured and retreated. In March 1929, Iranian forces under the command of Brigadier General Hussein Mukaddem, reinforced by fighter planes and cavalry from the Shāhsūn, Māmesh, and Gevrek tribes, launched a fierce attack on the areas inhabited by the Mengever tribe. The Iranian army, with the support of other tribes hostile to the Mengever, took control of the region and drove the rebels into Iraqī territory. Mullah Khalil could not be captured and fled to Iraq (Gazi, 1370/1992; Samedī 1373/1994; Soleymanīyān & Yarī & Eminī, 1399/2020). Brigadier General Mukaddem stated that the Mengever tribe, who had fled to Iraq some time ago, had been pardoned and given security guarantees, and invited them to return to their homeland. However, some of the leaders of the Mengever tribe who returned to Iran were arrested despite the security guarantees given. The arrested tribal leaders were sent to Tabriz and released after a period of time (Gazi, 1370/1992).

The reasons for the failure of Mullah Khalil's rebellion were: Lack of weapons and ammunition, the concern of the rebels for the families they had left behind, unfavorable seasonal conditions, lack of discipline among the rebels, betrayal by other tribes in the region, and the fact that Mullah Khalil and his followers did not possess the military capabilities to contend with regular army units. Furthermore, Mullah Khalil's inability to establish sufficient connections with Kurdish tribes in neighboring provinces meant that the uprising was confined to Mahabad and its surroundings (Soleymanīyān & Yarī & Eminī, 1399/2020). However, there is a large Kurdish population of both Shia and Sunni sects residing in Iran's Kermanshah and Kurdistan provinces, and the conservative people in these regions were also

³ Abdurrahman Şerefkendī (1393/2014), a poet from the Mukriyan region known by the nickname Hejār, recounts the following in his memoirs about the advance of the groups loyal to Mullah Khalil:

“One snowy winter day, before noon, I heard the sound of a cannon and gunfire for the first time in my childhood. I ran home and asked my dad what was going on. My father said, ‘These are Mullah Khalil's troops.’ Mullah Khalil did not want Muslims to wear the Pahlavi hat and considered it blasphemous. Therefore, he rebelled and, together with his companions, seized the high ground of the city (Mahabad). Hopefully, they will win. The guests at home were also praying for Mullah Khalil's victory. However, Mullah Khalil and his companions could not resist the government forces any longer and retreated. For detailed information, see (Şerefkendī, 1393/2014, pp. 22-23).

dissatisfied with Reza Shah's dress code regulations. The spread of the uprising to these regions could have left the Iranian government in a very difficult position.

The Revolt of Sheikh Behlül

Mashhad is an important religious center for Shia Muslims. Because the shrine of Imam Reza (the eighth imam according to Shia belief) and many other important religious figures are located in this city. In this respect, Mashhad, which is considered sacred and is quite conservative, has been one of the cities most resistant to European-style innovations. In particular, innovations and pressures regarding dress codes and the wearing of hats have brought the scholars of Mashhad into conflict with the Tehran administration. According to religious scholars in Mashhad, Reza Shah's innovations and impositions regarding uniformity in dress will not be limited to Iranian men, and if no measures are taken, women's veils will also be affected. The clergy were right to think this way. Because Reza Shah had certain plans regarding the clothing of Iranian women as well. Indeed, after returning from his trip to Turkey, Shah told Prime Minister Mahmud Cem on December 3, 1935, "When I saw women in Turkey working alongside men for their country without wearing veils or headscarves, I hated the black veil and understood that it was the enemy of progress (Silâh, 1384/2005, p. 129)." Thus, he clearly expressed his thoughts on the veil.⁴ Another development that justified the ulema and led to the Mashhad uprising was the celebration and theatrical performance held at the Shapūr elementary school in Shiraz in March 1935. Education Minister Mirza Ali Asker also attended this show, where a group of girls suddenly came to the front of the stage, removed their veils, and began dancing. Upon this, some of the audience members went outside to protest what had happened. The next day, news of the incident spread throughout the city and caused a huge outcry. Most of the people gathered at the Mescid-i Vekil Mosque, and Seyyid Husameddin Fālī, one of Shiraz's influential religious figures, took to the pulpit to protest the theater performance and condemn what had been done. The Shiraz bazaar closed in protest. After news of the Shiraz incidents reached Tehran, Sayyid Husameddin Fālī was arrested. His arrest caused a strong reaction from the scholars of Qom, Mashhad, and Tabriz and led to the spread of the events to these cities as well. Ayatollah Seyyid Hassan Engeçī and Ayatollah Aga Mirza Sadik Aga, scholars from Tabriz, protested the dress code and the wearing of fedora hats. The two individuals were ordered to be followed from Tehran. Ayatollah Seyyid Hassan Engeçī and Ayatollah Ağa Mirza Sadik Ağa were arrested and exiled to Simnan (Mekkī, 1362/1983; Hukumat, 1355/1976).

The celebrations in Shiraz, the arrest of Sayyid Husameddin Fālī, and the news of the exile of two scholars from Tabriz had a significant impact in Mashhad. Ulema in Mashhad have begun holding meetings regarding dress code regulations and the pressures being exerted on religious figures. The view that changing dress codes at meetings would result in the removal of the veil was put forward, and it was decided to strongly oppose the regulation. At one of the meetings held at Ayatollah Yunus Erdebilī's house, it was decided that Hajj Aga Hussein Kumī would be sent to Tehran to negotiate with Reza Shah. Hajj Aga Hussein Kumī sent a telegram before leaving Mashhad, informing Reza Shah that he would be coming to Tehran. However, when he arrived in the city of Rey near Tehran, he was arrested and exiled to Atebāt (Muhsin Sadr al-Ashraf, 1364/1985; Chehabi, 2004). Kumī's capture and exile further increased the anger in Mashhad. Religious leaders and preachers, with the support of the people, gathered almost daily at Ayatollah Yunus Erdebilī's house and made statements suggesting that the dress code would result in a ban on veils, inciting the gathered crowd against the regime. As the crowd could not fit into Erdebilī's house, it was decided that the meetings would be held at Kūher Shād Mosque.

⁴ Reza Shah's daughter, Ashraf Pehlevi, states that her father was not opposed to modernization, but rather that he did not internalize the dress code because he came from Iran's traditional family structure. She expresses the following on this matter:

"...One day, I was wearing a short-sleeved shirt and sitting down to lunch. When my father saw my outfit, he immediately went and ordered me to change my shirt. Despite his personal views, my father chose to set aside his personal feelings regarding clothing and attire for the sake of the country's development as Sultan." For detailed information, see (Telūi, 1376 AH/1997: 69).

Preachers who ascended the pulpit at mosque gatherings urged the public to resist dress code regulations. Two preachers named Sheikh Behlül and Nevvab İhtişam Rezevî were also making inflammatory speeches, directly calling on the people to resist and rebel against the regime (Mekkî, 1362/1983). Their call bore fruit on July 12, 1935. The protests, which initially took the form of a sit-in at the Kūher Shād Mosque, spread to the streets of Mashhad. Clashes broke out between protesters and law enforcement surrounding the mosque. The toll from these clashes was approximately one hundred dead and wounded among the protesters and three dead among the soldiers. The events continued the next day and spread throughout Mashhad. Reza Shah ordered that those chanting slogans against the regime, especially those in the mosque, be arrested and punished at any cost. Soldiers and police officers were positioned at strategic points throughout the city with heavy machine guns. Muhammad Veli Khan Asadî, who served as deputy head of the Shiite holy sites in Mashhad, was aware that if an attack were launched on the Kūher Shād Mosque, the events would spread throughout Khorasan, and even before the events began, he had warned Reza Shah that it would be impossible to enforce a dress code in a holy city like Mashhad. However, his warnings were ignored. The clergymen held responsible for the incidents were tricked out of the mosque. Those in the mosque had been deceived by a telegram stating that the Shah was ready to negotiate with the clergy. As soon as the ulema left the mosque, soldiers under the command of General İrec Matbuî⁵ moved in. A group of the regime's secret agents had also managed to blend in with the crowd by changing their clothes and enter the mosque before the attacks. The attacking forces from inside and outside crushed the Kūher Shād resistance with over two thousand dead and one thousand five hundred prisoners. Numerous clerics and protesters, including Sayyid Yunus Erdebilî, were arrested. Entry and exit from the city have been prohibited, and military rule has been declared in Mashhad. Sheikh Behlül, who was considered the instigator of the events and had a bounty placed on his head, could not be captured. Later, it was reported that Sheikh Behlül had removed his religious robes, donned guard uniforms, and fled to Afghanistan with help from inside (Kūşîş, 25 Tir 1314/July 17, 1935). The person who helped Sheikh Behlül was Muhammad Veli Han Esedî. Sheikh Behlül managed to leave the mosque without being caught, thanks to Esedî's help, and reached the Afghan border using the vehicle and driver he had provided. After the events in Mashhad were suppressed, Esedî was tried in a military court established in the city, accused of inciting the people against the regime, and sentenced to death. Additionally, in order to prevent the uprising from spreading to the capital, important religious figures such as Aghazadeh Sheikh Muhammad Kefaî from Mashhad and Sayyid Nureddin Husainî from Shiraz were brought to Tehran (Muhsin Sadr al-Ashraf, 1364/1985; Mekkî, 1362/1983; Şehbazî, 1387/2008).

The massacre in Mashhad, the arrests and the trial of a group of scholars in military courts and their heavy sentences and executions had created discontent against Reza Shah and his government. The public condemned the events that took place at the Imam Reza Shrine and its surroundings and demanded respect for sacred places. Reza Shah, in order to appease the reaction of the people of Mashhad, responded to the congratulatory message of the Speaker of Parliament, Muhteşem'us-Saltana, on the night of Laylat al-Qadr, stating that the principles of religion and the laws of Sharia in today's modern world are not incompatible, and that the lawgiver of Islam (Prophet Muhammad) is not opposed to progress; but that this idea had been exploited by certain individuals.⁶ Reza Shah, who said that Iran had to make up for its backwardness, further increased the people's anger against him by referring to the Prophet Muhammad as the lawgiver of Islam and not mentioning Ali at all (Mekkî, 1362/1983).

⁵ İrec Matbuî, one of Reza Shah's trusted generals, was an infantry officer in the Kazakh regiments during the coup of January 1921. Retired with the rank of Major General, Matbuî served as a senator for six terms until the Islamic Revolution. Matbuî, who was arrested after the revolution, was tried and held responsible for the bloody raid on the Kūher Shād Mosque and was executed on September 24, 1979. For detailed information, see (Şehbazî, 1387/2008).

⁶ An article supporting Reza Shah's idea was published in the July 18, 1935 issue of the Kūşîş newspaper. This article states that Islam does not oppose progress, that clothing has varied over the centuries according to regional needs, and emphasizes that the rebellion initiated by Sheikh Behlül under the pretext of clothing was not based on religious grounds. For further information, see (Kūşîş, 26 Tir 1314/July 18, 1935, Number, 157, p. 1).

Discussion

This study examines the clothing reforms implemented during the Reza Shah period in Iran and their repercussions. It has been understood from the findings that modernization apparently began long before the establishment of the Pahlavi dynasty, starting during the Qajar period; however, it was carried out as part of a program under Reza Shah. It has been observed that Iran's internal dynamics and its conservative populace have been overlooked, that regulations directly interfering in the social sphere have given rise to new problems, and that resentment has built up against the Pahlavi dynasty. Although this anger was suppressed during the reign of Reza Shah by two unsuccessful uprisings led by Mullah Khalil and Sheikh Behlül, it was not completely quelled. The ulema and other opposition elements simply waited for the right moment to take action against the Pahlavi dynasty. Indeed, the Iranian people's lack of readiness for the innovations imposed in the name of Westernization would bring about new waves of uprisings, beginning during the reign of Muhammad Reza Pahlavi and culminating in the Islamic Revolution.

Conclusion

Although modernization and nationalization policies in Iran were established as a program under Reza Shah and implemented in a mandatory manner, the changes and transformations this country experienced in the Western style date back much earlier than that. The defeats suffered against the Russians and the resulting territorial losses led to reforms in numerous state institutions, primarily in the military sphere, in Iran during the 18th and 19th centuries, as they did in the Ottoman Empire. The reforms implemented, the growing political, military, and diplomatic relations, and the students sent to Europe ensured the development of core personnel who would bring about fundamental changes in both countries in the modern sense. When the time came, these cadres would rescue their countries from the collapse they were experiencing through radical reforms. Reza Shah was not well-educated and did not come from an intellectual family; however, he was militarily capable. This ability enabled him to seize power in the 1921 coup and declare his reign in 1925 with the support of Iranian intellectuals and ulema. Reza Shah, the sole power in his country, attempted to establish a nation-state in Iran, guided by the statesmen and intellectuals around him and following the example of Turkey. The new Iran that the Shah planned to create would model itself on the West in every respect. The dress codes, which could also be described as modern in appearance, were a result of the Shah's efforts to create a homogeneous Iranian nation in every respect. However, his efforts soon led to the formation of significant opposition against him because he did not take Iran's internal dynamics sufficiently into account.

Before establishing uniformity in dress and appearance on a legal basis and enforcing it through the coercion of law enforcement, Reza Shah had anticipated opposition from the ulema and taken certain measures to counter it. First of all, he restricted the authority of religious leaders in the fields of judiciary and education in order to break their influence over society. He then exempted religious officials with certificates from the law, thereby seeking to prevent them from opposing its implementation. In doing so, however, he failed to take into account the reaction of the traditional and conservative Iranian people and demanded that they abandon their local attire immediately. His request was turned into a means of pressure by law enforcement. The resulting pressure led to the emergence of two important uprisings that are little known in modern Iranian history. The rebellions initiated by Mullah Khalil and Sheikh Behlül had left the Iranian forces in a very difficult situation. Both uprisings were motivated by religious concerns and were directed against Reza Shah's forced assimilation policies. The uprisings were suppressed after effective measures were taken and numerous casualties were incurred. The most important reasons for the failure of both Mullah Khalil and Sheikh Behül against Reza Shah and for the uprisings not spreading across the country as they did in 1978-79 were the lack of coordination among the rebels, Reza Shah's absolute authority over the army, and his ruthless attitude towards the rebels. For this reason, the rebellion initiated by Mullah Khalil remained confined to the Mukriyan region and did not spread to other provinces inhabited by Iranian Sunni and Shia Kurds. Furthermore, the opposition of the Shia ulema in Mashhad did not gain support across Iran.

Disclosure Statements

1. **Contribution rate statement of researchers:** First author 100%.
2. **Conflict of interest:** “There is no conflict of interest.”
3. **Ethical Statement:** This study does not require ethical committee approval as it addresses a historical debate, analyzes existing sources, and presents a new assessment. All sources used in the study have been properly cited, and ethical publishing principles have been fully adhered to.
4. **Research Model:** The author used a qualitative research model in the study, analyzing the sources obtained and employing a screening method that enabled a new evaluation.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Kacar hanedanlığının son dönemlerinde İran, Tahran dışında siyasi otoritenin yerel aşiret unsurlarının elinde olduğu parçalanmış bir yapıdaydı. Başta askeri olmak üzere siyasi, sosyal, ekonomik ve bayındırlık gibi alanlarda birçok reforma, bunları hayata geçirecek güçlü bir merkezi otoriteye ve yenilikçi kadroya ihtiyaç duymaktaydı. İran'ın merkezileşip modernleşmesini sağlayacak yenilikçi kadro Kacar hanedanlığı döneminde Avrupa ve Rusya'ya gönderilen öğrenciler ve bu ülkelerle yaşanan ilişkiler sayesinde filizlenmeye başlamıştı. Ayrıca on dokuzuncu yüzyılın sonlarında toprak kayıplarını önlemek için askeri alanda birtakım ıslahatlar yapılmış, Rusya ve Avrupa örneğinde birlikler oluşturulmuştu. Ancak bu ıslahatlar 1905-1906 Meşrutiyet Hareketleri döneminde yaşanan karışıklıklar ve Birinci Dünya Savaşı'nda İran'ın Osmanlı ve Ruslar tarafından işgali neticesinde yarım kaldı. Rıza Şah'ın 1921'de iktidar olmasıyla birlikte orduda başlayan ıslahat girişimleri zamanla devletin tüm kurumlarında yaygınlaştırıldı. Merkezi otoriteyi ordu eliyle güçlendirdikten sonra yeni bir İran ulusu ve toplumu oluşturmaya yönelik politika takip eden Rıza Şah bunu gerçekleştirirken Türkiye'nin yaptığı gibi Batı'yı örnek aldı. Onun hedefi devlet kurumlarını ve toplumsal yapıyı Batı'nın yaygın metotlarıyla işletip yeni bir İranlı kimliği inşa etmektir (Soleymanîyân & Yarı & Eminî, 1399/2020; Silâh, 1384/2005). Bu hedef doğrultusunda öncelikle Farsça resmi dil ilan edilerek yerel dillerle okuyup yazmak yasaklandı, böylece dilde homojenleşme sağlanacak Fars üst kimliği altında bir İran ulusu vücuda getirilecekti. Ardından din adamlarının devlet ve toplum üstündeki etkisini azaltmaya ve seküler bir toplum oluşturmaya yönelik faaliyetlere geçildi. Amaç ileride yapılacak daha radikal reformlara karşı din adamlarından gelebilecek muhalefeti önlemektir (Katouzian, 1981).

Fars üst kimliği altında tek dilli bir İran milleti ortaya çıktıktan sonra sıra bu ulusa Avrupa tarzında bir görünüm kazandırmaya geldi. Bunun için İran'ın farklı bölgelerinde çeşitli etnik gruplar tarafından giyilen geleneksel giysilerin terk edilmesi ve dilde olduğu gibi kıyafette de birlikteliğin sağlanması gerekiyordu. İran'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan topluluklar geçmişi ortaçağa kadar uzanan kendilerine has kıyafetlere sahipti. Bu kıyafetler onları birbirinden ayıran önemli emarelerden biri olmakla birlikte İran'ın kültürel zenginliğini de oluşturan etmenlerdendi. On dokuzuncu yüzyılda İran toplumunun giyim tarzındaki çeşitlilik Osmanlı, Avrupa ve Rusya ile yaşanan etkileşimden dolayı fazlalaştı. Şehirlerde yaşayan tacir, esnaf ve aristokratlar farklı tarzda giyinirken kırsal bölgelerde ve köylerde ikamet eden aşiret mensupları çeşitli renk ve modelde giysiler giyip sarık veya fesler takıyordu. Sınır bölgelerinde yaşayan halk genellikle komşu ülkelerdeki gibi giyiniyor, okuma yazma bilmeyenler, din adamları gibi cübbe giyip sarık takıyordu. Giyim kuşamdaki bu farklılık zamanla özellikle Rıza Şah döneminde İran'ın milli birliği için bir tehlike olarak görülmeye başlandı (Hukumat, 1355/1976; Amanat, 2017; Abrahamian, 2018). Ancak kılık kıyafet düzenlemesine giden süreci Rıza Şah'la başlatmak doğru değildir. Aslında İran'daki yenilik kavramının tarihi arka planı incelendiğinde başlangıçta sadece erkekleri kapsayan daha sonra kadınların da dâhil edildiği tesettür yasağına (keşf-i hicab) giden sürecin Rıza Şah'ın marifeti olmadığı görülür. Yenilik düşüncesinin saltanat değişikliğinin öncesinde de konuşulup planlandığı ve Rıza Şah'ın bunu fiiliyata geçirme şansı yakaladığı anlaşılır. Bu nedenle Mehdi Silâh'ın (1384/2005) da belirttiği gibi Rıza Şah'ın İran'da Kacar hanedanlığı döneminde başlayan ve on dokuzuncu yüzyılda etkisi giderek artan yenilik akımına zorla resmiyet kazandıran lider olduğu söylenebilir (Silâh, 1384/2005, s. 73).

Amaç

Kılık kıyafet düzenlemesi Batılı anlamda reformlar yapıp modernleşmeye çalışan çoğu ülkenin gerçekleştirdiği yenilik hareketlerindedir. İran, modernleşme konusunda Türkiye ile benzer süreçlerden geçmiş ve özellikle Rıza Şah döneminde çoğunlukla Türkiye'yi takip ederek değişip dönüşmüştür. Batılı anlamda bir ulus devlet yaratmak isteyen Rıza Şah, İran toplumunu homojenleştirecek ve bölgesel farklılıkları ortadan kaldıracak reformlara yönelmişti. Bu reformlardan

biri kılık kıyafette birlik düzenlemesiydi. Bu düzenlemeyle halkına modern bir görünüş kazandırmayı düşünen Rıza Şah, din adamlarının ve muhafazakâr İranlıların tepkisini yeterince hesaplayamamış ve ülkesindeki iç dinamikleri göz ardı etmişti. Bu durum İran’da iki önemli isyanın ortaya çıkmasına neden oldu. Bu çalışmada Rıza Şah’ın halka rağmen halk için reformlarından olan kılık kıyafet düzenlemesi ve bu düzenleme sonucunda ortaya çıkan isyanlar hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri ve içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırma konusuyla ilgili öncelikle kaynak taraması yapılmıştır. Arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve araştırma eserler çalışmada kullanılan Türkçe, Farsça ve İngilizce kaynaklardır. Yapılan tarama, tasnif ve tahlil süreçlerinden sonra çalışmanın tamamı göz önüne alınarak çeşitli sorulara cevap aranmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir. “İran’da kılık kıyafet düzenlemesine niçin ihtiyaç duyulmuştur? Molla Halil ve Şeyh Behlül İsyanları sadece dini kaygılarla mı ortaya çıkmıştır? İsyanların başarısız olmasının nedenleri nedir?” Elde edilen cevaplar ışığında konu hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bulgular

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleriyle elde edilen verilerin detaylı bir şekilde analizi yapılmıştır. Bulgular kılık kıyafette birlik düzenlemesi, Şii ve Sünni ulemanın tepkisi, Molla Halil ve Şeyh Behlül isyanları olarak kategorize edilmiş ve sonuç hariç dört bölüm olarak aktarılmıştır. Her bölümde konuyla ilgili kaynakların tasnif ve tahlili yapıldıktan sonra veriler kullanılmıştır.

Kılık Kıyafette Birlik Düzenlemesi

Giyim şekli ve modelinde ortaya çıkan Avrupa tarzı yenilik akımı Fettah Ali Şah Kacar döneminde başladı ve ilk olarak İranlı erkekleri etkiledi. Bu dönem Avrupa’nın İran sarayı üzerindeki nüfuzu arttığından İngiliz ve Fransız diplomatlar askeri ve siyasi anlaşmalar yapmak için Tahran’a sık sık seyahat etmeye başlamıştı. Onların bu ülkeye yaptığı seyahatler İran saray erkânının, Avrupa’nın toplumsal ve siyasi gelişmişlik düzeyini yavaş yavaş anlamalarını sağladı. Özellikle Fransız diplomatlar İran’a nüfuz etmek ve fenni gelişmişliklerini saraydakilere gösterebilmek için yanlarında terzilerini de getirmişti. Fransa’dan getirilen bu terziler bir süre sonra Kacar şehzadeleri için Avrupa tarzında elbise ve üniformalar dikmeye başladı. Fransız terzilerin diktiği bu elbiseler Kacar şehzadelerini İranlı diğer aristokratların gözünde ayrıcalıklı ve seçkin göstermiş, onları Avrupa tarzında giyinmeleri konusunda teşvik etmişti. Ayrıca Avrupa’ya gönderilen İranlı öğrenciler de giyim kuşam konusunda geleneksel İran toplumunu etkilemişti (Silâh, 1384/2005). Ancak Fettah Ali Şah Kacar ile birlikte başlayan giyim kuşam alanındaki değişiklik ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik, sosyal karışıklıklardan ve halkın muhafazakâr yapısından dolayı tüm toplumun tüm katmanlarına yayılmadı.

Rıza Şah Tahran’da yönetimi ele geçirdikten ve hanedanlığını ilan ettikten sonra İran’daki eski devlet yapısına, kurumlarına ve özellikle de din adamlarının toplum ve siyaset üzerindeki etkilerine karşı bir savaş başlattı. Orduyu modernize ettikten sonra ulema ve aydınlar arasındaki rekabetten faydalanıp güç tekelini eline aldı ve mutlak otoritesini güçlendirdi. Böylece Şehristani’nin (1388/2009) de ifade ettiği gibi yapmayı tasarladığı reformları hayata geçirme imkânı buldu (Şehristani, 1388/2009, ss. 78-79). İlk iş olarak 1926 yılında hukuk alanında birliktelik sağlamak ve laik bir yargı sistemi oluşturmak için Fransa yasalarından derlenen bir medeni kanun hazırlattı. 8 Mayıs 1928 tarihinde yasalaşan bu kanunla hukuk eğitimi almış hâkimler din adamlarının yerine yargılama görevini üstlendi. Ayrıca evlenme ve boşanma ile ilgili düzenlemelerde din adamlarının faaliyet alanı sınırlandırıldı ve nikâhlarda şer’i kayıt defterlerinin yerine resmi nikâh defterleri tutulmaya başlandı (Erden, 2017; Silâh, 1384/2005). Böylece din adamlarının toplum üzerindeki etkisi kısıtlandı. Rıza Şah’ın modernleşme adına gerçekleştirdiği sonraki icraatı kılık kıyafette birlik sağlamayı amaçlayan bir düzenlemeyi

hazırlamak oldu. Bu düzenlemeyle toplumun görünüşte homojenleşmesi sağlanacak ve Mehdigelî Hidâyet Muhber'us-Saltana'nın (1344/1965) da vurguladığı gibi dini kıyafetlerin giyilmesi ortadan kaldırılacaktı (Mehdigelî Hidâyet Muhber'us-Saltana, 1344/1965, s. 382). Aslında başlangıçta din adamlarıyla Rıza Şah arasında bir uyumsuzluk söz konusu değildi. Hatta İran uleması Rıza Şah'ın Ocak 1921'de gerçekleştirdiği darbeyi olumlu karşılamış ve onu İran'ın ve İslam'ın kurtarıcısı olarak görmüştü. Ancak yargı alanındaki laikleşme süreci din adamlarının toplumdaki liderlik rolünü ve gelirlerini tehdit etmiş ve onları Rıza Şah'a karşı konumlandırmıştı. Kılık kıyafet hakkındaki düzenleme ise ulemanın muhalefetine daha da arttıracaktı (İvanov, 1337/1958).

27 Aralık 1928 tarihinde İran Meclis-i Şura-yı Millisine "Ülke Dâhilinde İran Halkının Kılık Kıyafetinde Birlik Kanunu" adında bir tasarı getirildi ve aynı gün onaylanarak yasalaştı. Sadece İran vatandaşı erkeklerin giyim kuşamı hakkında düzenlemeler içeren kanuna göre, Avrupa tarzı olacak şekilde kılık kıyafette birlik sağlanacaktı. Sekiz grupta toplanan din adamları bu kanundan muaf tutulmuştu. Bunlar; ruhani işlerden sorumlu ulema, gerekli sınavları verip köy ve kasabalarda şerri işleri yürütecek olan yetkililer, Sünni müftüler, müezzinler, ulemadan iki kişi tarafından din hizmeti yapmasına izin verilen öğrenciler, icazet alma sınavına girmeye hak kazananlar, medrese hocaları ve gayrimüslim din görevlileriydi. Bunların dışındaki bütün İranlı erkeklerin bu kanun gereğince Avrupa tarzı pantolon, gömlek ve ceket giyip Kulâh-ı Pehlevi olarak bilinen ve Fransız askerlerinin taktığı şapkaya benzeyen önü çıkık bir başlığı takması zorunlu tutulmuştu (Amanat, 2017; Abrahamian, 1983; Chehabi, 2004). Kanunun 21 Mart 1929 tarihine kadar şehirlerde, 21 Mart 1930 tarihine kadar ise köy ve kasabalarda icra edilmesi kararlaştırılmıştı. Yasaya uymayanlar şehirde ikamet ediyorsa bir ila beş tümen nakdi para veya bir ila on gün hapis cezasına, şehir dışında yaşıyorsa bir ila yedi gün hapis cezasına çarptırılacaktı (İttıla'ât, 4 Behmen 1307/24 Ocak 1929; Mekkî, 1362/1983).

İran'da Pehlevi hanedanlığının ilk yıllarında yapılan kılık kıyafet düzenlemesi ve modernleşme adına gerçekleştirilen diğer yeniliklerde Türkiye'nin büyük etkisi söz konusudur. Mustafa Kemal Atatürk'ün modernleşme politikalarının Rıza Şah tarafından yakından takip edildiği ve İran'da aynı şekilde icra edildiğine dair Türk Dışişleri Bakanlığı'na raporlar gönderilmiştir. 29 Temmuz 1935 tarihinde Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığına gönderilen yazı bu etkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Raporda; Rıza Şah'ın Türkiye'nin modernleşme programını aynen tatbik ettiği ve bu durumun Türkleri ziyadesiyle memnun ettiği vurgulanmaktadır (TDA. 502/22591-98993-1). İran modernleşmesindeki Türk etkisi, raporun tarihi dikkate alındığında, Rıza Şah'ın 1934 yılında gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinden sonra daha çok hissedilir olmuştur. Şah bu ziyareti sırasında, özellikle Ankara'daki İsmet Paşa Kız Okulu'nu ziyaretinden sonra, hem tesettürlü kadınlarının giyim kuşamından hem de erkeklerin kullandığı fötr şapkadaki çok etkilenmişti. Ülkesine döndükten sonra tesettürün kaldırılması ve kullanılan şapkanın değişimi konusunda birtakım girişimler başlatmıştı (Arfa, 1946; Avery, 1373/1994). Kulâh-ı Pehlevi'den fötr şapkaya geçişin çok ani gerçekleştiğini belirten Sadr'ül-eşrâf (1364/1985) Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinin bu değişiklikte etkili bir faktör olduğuna inanmaktadır. Çünkü Şah ülkesine döndükten hemen sonra bakanlarını toplayarak Türkiye toplumunun giyim kuşam bakımından İran'dan çok daha ileride olduğunu ifade etmiş ve bütün milletvekili ve kabine üyelerinden meclise fötr şapka takarak gelmelerini istemiştir (Sadr'ül-eşrâf, 1364/1985, s. 302).

Kılık kıyafette birlik düzenlemesi başlangıçta bir kanun hükmü olarak tüm İranlı erkeklere dayatılmamış sadece milletvekilleri, bakanlar, devlet kurumunda çalışan memurlardan Avrupa tarzı giyinmeleri ve şapka takmaları istenmişti. Bu konuda bütün devlet kurumlarına bir talimat da gönderilmişti. Daha sonra öğrenciler de bu talimata dâhil edilerek onların Pehlevi şapkası takması, haki renkte bir pantolon ve gömlek giymeleri kararlaştırıldı. Ancak Mekkî'nin (1362/1983) de ifade ettiği gibi bu talimat resmi devlet kurumlarına gönderildiği vakit, İranlı erkeklerin çoğu şapka yerine sarığı kullanıyor ve geleneksel tarzda giyinmeye devam ediyordu. Çünkü kanun mucibince giyilmesi gereken ceket, gömlek ve pantolon temin edilemiyordu. Ayrıca halkın birçoğu yüzyıllardır giyinile gelen geleneksel kıyafetlerini değiştirmek istemiyordu. Özellikle çarşı esnafı Avrupa tarzı kıyafetleri benimsemiyor, bu konuda kolluk kuvvetlerinin yaptığı uyarıları dikkate almıyor ve düzenlemeyi protesto etmek için dükkânlarını açmıyordu. Bu durum kılık kıyafette birlik düzenlemesinin

kanunlaştırılıp, cezai yaptırımlarla halka dayatılmasına neden oldu (Mekkî, 1362/1983, ss. 70-71). Bu dayatma beraberinde özellikle kırsal bölgelerde ortaya çıkan bir takım ayaklanmaları getirdi.

Şii ve Sünni Ulemanın Yasaya Tepkisi

Kılık kıyafette birlik yasası sadece İranlı erkekleri kapsıyor, sekiz grupta toplanan din adamları kanundan muaf tutuluyordu. Ancak kanundan muaf olan din adamları ikamet ettikleri bölgelerdeki eğitim müdürlüklerinden aldıkları bir icazetnameyle bu durumlarını belgelendirmek zorundaydı. Bu yapılmadığı takdirde onlar da cezai müeyyideye maruz kalıyordu. İran'da modern bir ulus devlet vücuda getirme konusunda kararlı olan Rıza Şah, kanunun işletilmesi konusunda oldukça baskıcı bir program takip etmiş ve icazetnamesi olmayan din görevlilerinin sarık ve cüppeyle sokağa çıkmalarını yasaklatmıştı. Bu yasağa uymayanların sarık ve cüppeleri kolluk kuvvetleri tarafından yırtılmış ve onlara halkın önünde hakaretler edilmişti (Şehbazî, 1387/2008; Arfa, 1946). Rıza Şah'ın kılık kıyafet düzenlemesini bu şekilde taviz vermeden uygulaması hem Şii hem de Sünni ulemayı oldukça rahatsız etmişti. Din adamlarının en çok rahatsızlık duyduğu giysi Pehlevî şapkasıydı. Çünkü önu çıkık bu şapka ile namaz kılmak oldukça zordu. Chehabi (2004) ve Abrahamian'ın (1983) da vurguladıkları gibi İran uleması, bu şapkanın Rıza Şah tarafından dini vazifeler yerine getirilmesin diye bilerek seçildiğine inanıyordu (Abrahamian, 1983, s. 143; Chehabi, 2004, s. 218). Bu nedenle başta ulemanın eğitim merkezi Kum şehri olmak üzere, Meşhed, Şiraz gibi Şii nüfusun yoğunlukta olduğu bölgeler ve Batı Azerbaycan Eyaleti'ndeki Sünni Kürt yerleşimlerinde çeşitli isyanlar çıktı. Bunlardan en etkili olanlar Meşhed'de Şeyh Behlül tarafından başlatılan isyan ile Mukriyan bölgesinde Molla Halil'in önderliğinde patlak veren ayaklanmadır.

Molla Halil İsyanı

Görünüşte birlik ve modernlik sağlama adına İranlı erkeklere dayatılan Avrupa tarzı giyinme ve Pehlevî şapkası takma zorunluluğu yerel kıyafetlerin giyildiği Sünni ve Şii aşiret bölgelerinde büyük hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Aşiret üyeleri yeni kıyafetleri giymeyi şan ve şereflerine sürülmüş bir leke olarak görüyor ve bu nedenle kılık kıyafette birlik düzenlemesine karşı çıkıyordu. İran'ın Mukriyan⁷ bölgesinde ikamet eden Sünni Kürt aşiretleri, kanun icra edilmeye başladıktan hemen sonra, Rıza Şah'a karşı muhalefetlerini ortaya koymuş ve kılık kıyafette birlik programını protesto etmişti. 1928 yılında başlayan protestolar kısa sürede Mengever⁸ aşiretine mensup Kör Ömer lakaplı Molla Halil'in liderliğinde bölgesel bir isyana dönüştü. Milliyetçi bir karakterden yoksun olan ve daha çok dini kaygılarla ortaya çıkan isyanın temel gerekçesi kılık kıyafet programının Kürt aşiretlerinin yaşadığı bölgelerde zorla icra edilmek istenmesiydi (Gazi, 1370/1992; Samedi 1373/1994; Şerefkendi, 1393/2014). Mahabad gibi bölgenin bazı önemli şehirleri hükümetin programını kabul etmeye mecbur kalmış ve yerel kıyafetlerini Avrupa tarzı ceket, pantolon ve Pehlevî şapkasıyla değiştirmişti. Ancak kırsalda yaşayan halk ve din adamları programın icrasına şiddetle karşı çıkmıştı. İran hükümetinin kolluk kuvvetleri eliyle bölgede uyguladığı baskı, aşiret mensuplarının kılık kıyafet düzenlemesine karşı muhalefetini körükleyen diğer bir nedendi. Kanuna göre din adamları düzenlemeden muafı ve Eğitim Bakanlığından aldıkları izinle dini kıyafetlerini serbestçe giyebilirdi. Ancak kanundaki bu istisna dikkate alınmamış ve başta din adamları olmak üzere yerel kıyafet giyen tüm erkekler elbiselerini

⁷ Mukriyan İran'ın Batı Azerbaycan Eyaleti'nin güney ve Kürdistan Eyaleti'nin kuzey bölgelerini tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu bölgenin bir kısmı Küçük Zap Havzası'nda kalmaktayken diğer bölümü Urumiye Gölü'ne kadar uzanır. Bölgenin önemli Kürt yerleşkeleri; Serdeşt, Mahabad, Bane, Sakız, Bukân, Piranşehr, Eşneviye ve Neğede'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Hezerî, 1387/2008).

⁸ Mengeverler; Pirân, Dehbekri, Feyzullah Begi, Gevrek ve Mâmeş aşiretleriyle birlikte Bilbâs konfederasyonunu oluşturmaktadır. Mahabad'ın kuzey batısında ikamet eden Mengeverler Sünni-Şafii mezhebinde olup Kürtçenin Sorani lehçesini kullanırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Samedi 1373/1994).

değiştirmeye zorlanmıştı. Beluriyan (1379/2000), İran hükümetinin uyguladığı bu baskı hakkında hatıratında şunları ifade etmektedir:

“...Bütün İranlılar ceket ve pantolon giyip Pehlevî şapkası takmıştı. Bizim yaşadığımız bölgede (Mukriyan) Avrupa tarzı elbiseler Pehlevî tıngırtısı olarak nam salmıştı. Hükümet o dönem, köylülerin üretiminden vergi almak için Mahabad şehrine giden dört yola maliye memurlarını yerleştirmişti. Bunların her birinin yanında elinde makas olan bir polis bulunuyordu. Her kim Kürt şalvarıyla şehre giderse polis elindeki makasıyla şalvarı eteğe benzeyecek şekilde kesiyordu. Bu nedenle köydeki ağalardan veya sıradan halktan biri Mahabad’a gideceği vakit Pehlevî tıngırtısı olarak adlandırılan ceket ve pantolonlarını eşeklerinin heybesine asıyordu ve şehre yaklaştıklarında elbiselerini değiştiriyordu (Beluriyan, 1379/2000, ss. 27-28).”

Rıza Şah’ın kılık kıyafet programının icrasındaki ısrarı ve Mukriyan bölgesindeki kolluk kuvvetlerinin baskısı bölgedeki Kürt aşiretlerini Molla Halil’in etrafında birleşmeye ve merkezi hükümete isyana sevk etti. Mengever aşiretinin lideri ve aynı zamanda saygın bir din adamı olan Molla Halil kılık kıyafet düzenlemesini kınayan ve halkı merkezi hükümete karşı ayaklanmaya çağırarak bir bildiri yayınladı. Ardından Rıza Şah Hükümeti’ne karşı cihat ilan etti. Onun bu bildirisini ve çağrısını kısa sürede çok sayıda taraftar buldu. Mukriyan bölgesinden Urumiye kırsalına kadar birçok Kürt aşireti Molla Halil’e destek verdi. İsyanın bütün Kürt aşiretlerine sirayet etmesinden endişelenen Rıza Şah, Azerbaycan’da konuşlu birliklerin komutanı Tümgeneral Hüseyin Hezaî’yi olayları incelemesi ve sonuçlarını rapor etmesi konusunda görevlendirdi. Hezaî, Molla Halil’le görüşükten sonra Rıza Şah’a gönderdiği telgrafta, bütün Kürtlerin ve din adamlarının kılık kıyafet düzenlemesinden rahatsız olduğunu, olayların sadece Molla Halil ve Mengever aşiretiyle sınırlı kalmayacağını, Sünni ulemanın hükümete karşı cihat çağrısında bulunduğunu ve kılık kıyafet düzenlemesinden vazgeçilmesini istediklerini belirtti (Soleymanîyân & Yarı & Eminî, 1399/2020). Ancak Hezaî’nin bu telgrafı Rıza Şah’ın kılık kıyafet programının tatbiki konusundaki ısrarı üzerinde bir etki yaratmadı. Şah bu defa bölgedeki nüfuzlu kimseleri kullanarak ve kutlamalar yaptırarak halkı isyancılarдан ayırmaya ve kılık kıyafetlerini değiştirmeye yöneldi. İlk kutlamalar “elbise değişikliği” adı altında Mahabad’da yapıldı, ardından diğer il ve ilçelerde de benzer toplantılar icra edildi. Mukriyan bölgesinin nüfuzlu kimselerinden olan Hac Mustafa Davudî’ye zorla kılık kıyafet değişikliğini teşvik eden konuşmalar yaptırıldı. Ayrıca bölgenin saygı duyulan bazı şeyh ve din adamları da isyanın büyümesini engellemek için harekete geçirildi. Mahabad’ın önemli din adamlarından olan Molla Ahmed Tercanî bunlardan biriydi. İran’ın Batı Azerbaycan Eyaleti’nin Valisi, Ali Mensûr, Molla Ahmed Tercanî’den yardım alınması konusunda hükümete öneride bulunmuştu. Resmi olarak dini kıyafet giyme hakkına sahip olan Tercanî, kılık kıyafet düzenlemesine gönüllü olarak uyum sağlamış ve Avrupa tarzı elbiselerle dini eğitim vermeye başlamıştı. Onun bu hareketi bölge halkı üzerinde büyük etki yaratmıştı. Ali Mensûr bu nedenle Tercanî’den faydalanılması gerektiğini düşünüyordu. Ancak gerek Tercanî gerekse onunla birlikte hareket eden bazı din adamları kısa süre sonra eylemlerinden pişmanlık duyarak Molla Halil’in tarafına geçti. Böylece Rıza Şah’ın teşvik ve teskin politikalarıyla kılık kıyafette birlik kanununu icra programı Mukriyan bölgesinde tamamen çöktü (Soleymanîyân & Yarı & Eminî, 1399/2020).

Rıza Şah için Molla Halil’e karşı askeri bir harekât yapmaktan başka çare kalmamıştı. Şah, isyancılar karşı etkili bir askeri operasyon başlatmadan önce bölgedeki diğer Kürt aşiretlerini Mengeverlerden ayırmaya dönük girişimlere yöneldi. İlk olarak isyanın haksız gerekçelerle ortaya çıktığını açıklayan bir bildiri Kürt aşiretlerine dağıtıldı. Ardından bölgenin milletvekilleri isyanı durdurmaları için görevlendirildi. Rıza Şah, dönemin Mahabad Milletvekili Ali Heyderî’yi bizzat yanına çağırarak ona; Kürtleri temsil ediyorsunuz, bölgenizdeki halk kılık kıyafet düzenlemesine karşı çıkıp bu programı küfür olarak saydığı halde siz bu durumu bana bildirmediniz, diyerek sitem etmiş ve onu isyanın diğer Kürt aşiretlerine sirayet etmesini engellemesi için Mahabad’a göndermişti. Ayrıca Sakız kasabasını temsil eden Milletvekili Molla Muhammed Mustî kendi bölgesindeki aşiretlerin Molla Halil’e katılmasını önlemek amacıyla Sakız’a gönderildi. Ancak bu girişimler de sonuçsuz kaldı. Hükümetin kılık kıyafette birlik düzenlemesinin kasaba ve köylerde uygulanması konusundaki ısrarı ve halkın muhalefeti çatışmaları kaçınılmaz kıldı. Mengever aşiretine bağlı taife ve tireler Molla Halil’e itaat ederek isyana katıldı. Bölgedeki diğer Kürt aşiretlerinden olan Gevrek, Serdeşt ve N’âilin gibi çok

sayıda grup da Mengeverlerle ittifak kurdu. Ancak Tahran hükümetiyle yakın ilişki içerisinde olan ve Mengeverlere karşı bölgesel üstünlük mücadelesi veren Dehbekri ve Feyzullah Begi gibi bazı Kürt aşiretleri isyanı desteklemedi. Özellikle Dehbekriler, Mengeverlerle yaşadıkları rekabetten dolayı merkezi hükümete yakın durmuş ve bu sayede Batı Azerbaycan Eyaleti'ndeki Kürtlerin tek hâkimi konumuna yükselmişti (Soleymanîyân & Yarı & Eminî, 1399/2020, s. 188).

İran hükümeti, Molla Halil isyanının İranlı Kürtlerin yaşadığı bütün bölgelere yayılmasından endişe ediyor ve kesin bir askeri zafer için zaman kazanmaya çalışıyordu. Bu amaçla Tümgeneral Hüseyin Hezaî 15 Şubat 1929 tarihinde isyana katılan Kürtler için genel af önerisinde bulundu. Hezaî ayrıca kılık kıyafette birlik kanununun şeriata aykırı olmadığı, aksi halde bizzat Rıza Şah'ın kanunun uygulanmasına karşı çıkacağını belirterek henüz isyana katılmamış olan Kürtleri Molla Halil'den uzaklaştırmaya çalışıyordu. Bu amaçla Tebriz'de tutuklu bulunan Mengever aşiretine mensup iki Sünni din adamı da serbest bırakılmıştı. Ancak Hezaî'nin hesapları tutmadı. Serbest bırakılan iki din adamı kısa süre sonra isyanı destekleyerek Molla Halil'e katıldı. İsyanın büyümesi önlenemeyince Mukriyan bölgesindeki askeri hareketlilik arttırıldı. Çevre illerden takviye alan İran birlikleri 1929 kışında Mahabad'ın kuzeyindeki Mukriyan bölgesinin tamamına ve Serdeşt, Neğede ve Eşneviye kasabalarına dağıldı. Bu harekât başarılı olmadı ve çok sayıda İran askeri isyancıların eline geçti. İsyancılar ceza olarak ele geçirdikleri askerlerin şapkalarını parçaladı. Bu başarı isyancıları daha da cesaretlendirmiş ve Molla Halil'e katılanların sayısını arttırmıştı. Şubat 1929'un sonlarında isyancılar Mahabad'a bakan yükselteleri ele geçirmiş ve şehri kuşatmıştı.⁹ İsyancılar ayrıca Mahabad ve Serdeşt arasındaki telgraf ve telefon hatlarını kesmişti. Ancak aşırı soğuk nedeniyle Mengeverler ele geçirdikleri bölgelerde tutunamadı ve geri çekildi. Mart 1929'da Tuğgeneral Hüseyin Mukaddem komutasında takviye alan İran birlikleri savaş uçaklarının ve Şahsûn, Mâmeş ve Gevrek aşiret süvarilerinin desteğiyle Mengeverlerin yaşadıkları bölgelere şiddetli bir saldırı başlattı. İran ordusu Mengeverlere düşman diğer aşiretlerin de desteğiyle bölgeyi kontrol altına aldı ve isyancıları Irak topraklarına sürdü. Molla Halil yakalanamadı ve Irak'a kaçtı (Gazi, 1370/1992; Samedî 1373/1994; Soleymanîyân & Yarı & Eminî, 1399/2020). Tuğgeneral Mukaddem bir süre sonra Irak'a kaçan Mengeverlerin affedildiğini ve onlara güvenlik garantisinin verildiğini belirterek onları kendi topraklarına dönmeye davet etti. Ancak İran'a dönen Mengeverlerin bazı reisleri verilen güvenlik garantisine rağmen tutuklandı. Tutuklanan aşiret reisleri Tebriz'e gönderilmiş, bir süre sonra serbest bırakılmıştı (Gazi, 1370/1992).

Molla Halil isyanının başarısız olmasının nedenleri; silah ve mühimmat eksikliği, isyana katılanların geride bıraktıkları aileleri için duydukları endişe, mevsim şartlarının uygun olmayışı, isyancılar arasındaki disiplinsizlik, bölgedeki diğer aşiretlerin ihaneti ve Molla Halil ve beraberindekilerin askeri yeteneklerinin düzenli ordu birlikleriyle başa çıkabilecek güçte olmayıştı. Ayrıca Molla Halil'in çevre illerdeki Kürt aşiretleriyle yeterli bağlantı kuramaması isyanın sadece Mahabad ve çevresiyle sınırlı kalmasına neden oldu (Soleymanîyân & Yarı & Eminî, 1399/2020). Oysa İran'ın Kirmanşah ve Kürdistan Eyaletlerinde Şii ve Sünni mezhepte olan yoğun bir Kürt nüfusu ikamet etmekte olup bu bölgelerdeki muhafazakâr halk da Rıza Şah'ın Kılık kıyafet düzenlemesinden memnun değildi. İsyanın bu bölgelere sirayet etmesi İran hükümetini oldukça zor bir durumda bırakabilirdi.

⁹ Mukriyan bölgesinin şairlerinden olan Hejâr lakaplı Abdurrahman Şerefkendi (1393/2014) hatıratında Molla Halil'e bağlı grupların ilerleyişi hakkında şunları aktarmaktadır:

"...Carlı kış günlerinin birinde, öğleden önce, çocukluk hayatımda ilk kez top ve tüfek sesi duydum. Eve koşup neler olduğunu babama sordum. Babam bunlar Molla Halil'in birlikleridir, dedi. Molla Halil, Pehlevî şapkasının Müslümanların başına takılmasını istemiyor ve bunu küfür sayıyordu. Bu nedenle isyan etti ve beraberindekilerle birlikte şehrin (Mahabad) yükseltelerini ele geçirdi. İnşallah zafer kazanır. Evdeki misafirler de Molla Halil'in zafer kazanması için dua ediyordu. Ancak Molla Halil ve beraberindekiler hükümet kuvvetlerine karşı daha fazla dayanamadı ve geri çekildi." Ayrıntılı bilgi için bkz; (Şerefkendi, 1393/2014: ss. 22-23).

Şeyh Behlûl İsyanı

Meşhed Şii Müslümanlar için önemli bir dini merkezdir. Çünkü Harem-i İmam Rıza (Şii inancına göre sekizinci imam) ve daha birçok önemli dini ismin türbesi bu şehirdedir. Bu yönüyle kutsiyet atfedilen ve oldukça muhafazakâr olan Meşhed, Avrupa tarzı yapılan yeniliklere en fazla direnen şehirlerden biri olmuştur. Özellikle kılık kıyafet düzenlemesi ve şapka takılmasıyla ilgili yenilik ve baskılar Meşhed ulemasıyla Tahran yönetimini karşı karşıya getirmiştir. Meşhedli din adamlarına göre Rıza Şah'ın kılık kıyafette birlik konusunda yaptığı yenilik ve dayatmalar sadece İranlı erkeklerle sınırlı kalmayacak ve eğer önlem alınmazsa kadınların tesettürüne de el uzatılacaktır. Din adamları böyle düşünmekte haklıydı. Çünkü Rıza Şah'ın İranlı kadınların da giyim kuşamıyla ilgili birtakım planları vardı. Nitekim Şah, Türkiye seyahatinden döndükten sonra, 3 Aralık 1935 tarihinde Başbakan Mahmut Cem'e; "Türkiye'deki çarşafsız ve peçesiz kadınların erkeklerle birlikte memleketleri için çalıştıklarını gördüğümde kara çarşaftan nefret ettim ve bunun ilerlemenin düşmanı olduğunu anladım", demişti (Silâh, 1384/2005, s. 129). Böylece tesettür hakkındaki düşüncelerini açıkça ortaya koymuştu.¹⁰ Din adamlarını haklı çıkaran ve Meşhed ayaklanmasına neden olan diğer gelişme Mart 1935'te Şiraz'daki Şapûr ilkokulunda düzenlenen kutlama ve tiyatro gösterisiydi. Eğitim Bakanı Mirza Ali Asker'in de katıldığı bu gösteride kızlardan bir grup aniden sahne önüne gelmiş ve yüzlerindeki peçeyi çıkararak dans etmeye başlamıştı. Bunun üzerine izleyicilerin bir kısmı yaşananları protesto etmek için dışarı çıkmıştı. Ertesi gün olay şehirde duyuldu ve büyük tepkiye neden oldu. Halkın çoğu Mescid-i Vekil Camisinde toplandı ve Şiraz'ın nüfuzlu din adamlarından Seyyid Hüsameddin Fâlî minbere çıkarak tiyatro gösterisini protesto etti ve yapılanları kınadı. Şiraz çarşısı protesto amacıyla kapandı. Şiraz olayları Tahran'da duyulduktan sonra Seyyid Hüsameddin Fâlî tutuklandı. Onun tutuklanması Kum, Meşhed ve Tebriz ulemasının büyük tepkisine ve olayların bu şehirlere de yayılmasına neden oldu. Tebriz ulemasından Ayetullah Seyyid Hasan Engeçî ve Ayetullah Ağa Mirza Sadık Ağa kılık kıyafet düzenlemesi ve fôtr şapka takılmasını protesto etti. Tahran'dan bu iki kişinin takip edilmesi emredildi. Ayetullah Seyyid Hasan Engeçî ve Ayetullah Ağa Mirza Sadık Ağa tutuklanarak Simnan'a sürgün edildi (Mekkî, 1362/1983; Hükümet, 1355/1976).

Şiraz kutlamaları, Seyyid Hüsameddin Fâlî'nin tutuklanması, Tebriz ulemasından iki ismin sürgün haberi Meşhed'de büyük etki yarattı. Meşhedli din adamları kılık kıyafet düzenlemesi ve din adamlarına uygulanan baskılar hakkında toplantılar yapmaya başladı. Toplantılarda kılık kıyafetin değiştirilmesinin tesettürün kaldırılmasıyla sonuçlanacağı görüşü öne çıkmış ve düzenlemeye şiddetle karşı çıkılması kararlaştırılmıştı. Ayetullah Yunus Erdebilî'nin evinde yapılan toplantıların birinde, Hac Ağa Hüseyin Kumî'nin Rıza Şah'la müzakere yapması için Tahran'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Hac Ağa Hüseyin Kumî, Meşhed'den hareketinden önce bir telgraf çekerek Tahran'a geleceğini Rıza Şah'a bildirmişti. Ancak O, Tahran yakınlarındaki Rey şehrine geldiğinde tutuklanarak Atebât'a sürgün edildi (Muhsin Sadr'ül-Eşrâf, 1364/1985; Chehabi, 2004). Kumî'nin yakalanması ve sürgünü Meşhed'deki öfkeyi daha da arttırdı. Halkı arkasına alan din adamları ve vaizler neredeyse her gün Ayetullah Yunus Erdebilî'nin evinde toplanarak kılık kıyafet düzenlemesinin tesettür yasağıyla sonuçlanacağı yönünde açıklamalar yaparak toplanan kalabalığı rejim aleyhine kışkırtıyordu. Kalabalık Erdebilî'nin evine sığmayınca Kûher Şâd Camii'nde toplantıların yapılması kararlaştırıldı. Camideki toplantılarda minbere çıkan vaizler halkı kılık kıyafet düzenlemesine karşı koymaya davet ediyordu. Şeyh Behlûl ve Nevvab İhtişam Rezevî adlı iki vaiz daha kışkırtıcı konuşmalar yaparak halkı doğrudan direnmeye ve rejime isyan etmeye çağırıyordu (Mekkî, 1362/1983). Onların bu çağırısı 12 Temmuz 1935 tarihinde sonuç verdi. Başlangıçta Kûher Şâd Camii'nde oturma eylemi şeklinde ortaya çıkan protestolar Meşhed sokaklarına taşdı. Caminin etrafını saran kolluk kuvvetleriyle protestocular arasında çatışmalar çıktı. Bu çatışmaların bilançosu protestoculardan yaklaşık yüz ölü ve yaralı, askerlerden üç ölüydü. Olaylar ertesi

¹⁰ Rıza Şah'ın kızı Eşref Pehlevî babasının modernleşme karşıtı olmadığını, İran'ın geleneksel aile yapısından geldiğinden dolayı kılık kıyafet düzenlemesini içselleştirmedeğini belirtmekte ve bu konuda şunları ifade etmektedir: "...Bir gün kısa kollu bir gömlek giymiş ve öğle yemeğine oturmuştum. Kıyafetimi gören babam hemen gidip gömleğimi değiştirmemi emretti. Babam böyle düşünmesine rağmen Padişah olarak memleketin gelişmesi uğruna kılık kıyafet konusundaki şahsi hislerini bir kenara bırakmayı tercih etti." Ayrıntılı bilgi bkz; (Telûi, 1376/1997, s. 69).

gün de devam etti ve Meşhed'in geneline yayıldı. Rıza Şah başta camidekiler olmak üzere, rejim aleyhine slogan atanların her ne pahasına olursa olsun yakalanarak cezalandırılmasını emretti. Asker ve polisler ağır makineli tüfeklerle şehrin stratejik noktalarına yerleştirilmişti. Meşhed'de Şiiler için kutsal sayılan mekânların başkanvekilliği görevini yürüten Muhammed Veli Han Esedî, Kûher Şâd Camii'ne bir saldırı başlatıldığı takdirde olayların bütün Horasan'a yayılacağına farkındaydı ve daha olaylar başlamadan önce kılık kıyafet düzenlemesinin Meşhed gibi kutsal bir şehirde uygulanmasının mümkün olmadığı yönünde Rıza Şah'ı uyarıyordu. Ancak onun uyarıları dikkate alınmadı. Olaylardan sorumlu tutulan din adamları bir hileyle camiden çıkarıldı. Camidekiler Şah'ın din adamlarıyla müzakere yapmaya hazır olduğunu belirten bir telgrafla kandırılmıştı. Din adamlarının camiden çıkarılmaması askerler General İrec Matbuî¹¹ komutasında harekete geçti. Rejimin gizli memurlarından bir grup da tebdili kıyafetle halkın arasına karışıp saldırılardan önce camiye girebilmeyi başarmıştı. İçeriden ve dışarıdan saldıran birlikler iki binden fazla ölü ve bin beş yüz esirle Kûher Şâd direnişini kırdı. Aralarında Seyyid Yunus Erdebilî'nin de olduğu çok sayıda din adamı ve protestocu tutuklandı. Şehre giriş çıkışlar yasaklandı ve Meşhed'de askeri yönetim ilan edildi. Olayların azmettiricisi olarak kabul edilen ve başına ödül konan Şeyh Behlûl yakalanamadı. Daha sonradan Şeyh Behlûl'un dini kıyafetlerini çıkardığı ve bekçi elbiseleri giyerek içeriden aldığı yardımla Afganistan'a kaçtığı haber alındı (Kûşîş, 25 Tir 1314/17 Temmuz 1935). Şeyh Behlûl'e yardım eden kişi Muhammed Veli Han Esedî idi. Şeyh Behlûl, Esedî'nin yardımıyla yakalanmadan camiden çıkabilmiş ve yine onun tahsis ettiği araç ve şoförle Afganistan sınırına ulaşabilmişti. Meşhed olayları bastırıldıktan sonra şehirde kurulan askeri mahkemede yargılanan Esedî, halkı rejim aleyhine kışkırtmakla suçlandı ve idam cezasına çarptırıldı. Ayrıca ayaklanmanın başkente sıçramasını önlemek amacıyla önemli din adamlarından Ağazade Şeyh Muhammed Kefaî, Meşhed'den ve Seyyid Nureddin Hüseyinî, Şiraz'dan Tahran'a getirildi (Muhsin Sadr'ül-Eşrâf, 1364/1985; Mekkî, 1362/1983; Şehbazî, 1387/2008).

Meşhed'deki katliam, tutuklamalar ve bir grup ulemanın askeri mahkemelerde yargılanarak ağır cezalara çarptırılması ve idam edilmesi Rıza Şah'a ve hükümetine karşı bir hoşnutsuzluk doğurmuştu. Halk, İmam Rıza Türbesi ve çevresinde yaşananları kınamış ve kutsal mekânlara saygı gösterilmesini istemişti. Rıza Şah Meşhed halkının bu tepkisini yatıştırmak için kadir gecesi selamında, Meclis Başkanı Muhteşem'us-Saltana'nın tebrik mesajına cevaben; günümüz modern dünyasının din ilkeleri ve şeriat hükümleriyle bir aykırılık taşımadığını, İslam dininin kanun koyucusunun (Hz. Muhammed) ilerlemenin karşısında olmadığını; ancak bu düşüncenin bazı kimselerin istismarına uğradığını ifade etmiştir.¹² İran'ın geri kalmışlığını telafi etmek zorundayız diyen Rıza Şah, Hz. Muhammed için İslam dininin kanun koyucusu ifadesini kullanarak ve Hz. Ali'den hiç söz etmeyerek halkın ona karşı olan öfkelerini daha da arttırmıştı (Mekkî, 1362/1983).

Tartışma

Bu çalışmada Rıza Şah dönemi İran'da yapılan yenilik hareketlerinden kılık kıyafet düzenlemesi ve bunun yansımaları ele alınmıştır. Görünüşte modernleşmenin, tarihi olarak Pehlevî hanedanlığının kurulmasından çok öncesine gittiği ve Kacarlar döneminde başladığı; ancak Rıza Şah ile birlikte bir program dâhilinde yürütüldüğü, bulgular ışığında anlaşılmıştır. İran'ın iç dinamiklerinin ve muhafazakâr halkının göz ardı edildiği, toplumsal alana doğrudan müdahale eden düzenlemelerin

¹¹ Rıza Şah'ın güvenilir generallerinden olan İrec Matbuî Ocak 1921 darbesinde Kazak tugaylarında piyade subayı idi. Tümgeneral rütbesiyle emekli olan Matbuî İslam Devrimi'ne kadar altı dönem senatörlük görevinde bulunmuştur. Devrimden sonra tutuklanan Matbuî, yargılanmış ve Kûher Şâd Camii'ne yapılan kanlı baskından sorumlu tutularak 24 Eylül 1979 tarihinde idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Şehbazî, 1387/2008).

¹² Kûşîş gazetesinin 18 Temmuz 1935 tarihli sayısında Rıza Şah'ın bu düşüncesini destekleyen bir makale yayımlanmıştır. Bu yazıda İslam'ın ilerlemenin karşısında olmadığı, giyim kuşamın yüzyıllar boyunca bölgesel ihtiyaçlara göre farklılık gösterebildiği belirtilmiş ve Şeyh Behlûl'un kılık kıyafeti bahane ederek başlatmış olduğu isyanın dini gerekçelere dayanmadığı vurgulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Kûşîş, 26 Tir 1314/18 Temmuz 1935, Şomare, 157, s. 1).

beraberinde yeni sorunlar doğurduğu ve Pehlevî hanedanlığına karşı bir öfke biriktirdiği görülmüştür. Bu öfke Rıza Şah döneminde Molla Halil ve Şeyh Behlûl'un başlattığı başarısız iki isyanla sindirile de tam olarak bastırılmamıştır. Ulema ve diğer muhalif unsurlar Pehlevî hanedanlığına karşı harekete geçmek için sadece doğru zamanın gelmesini beklemiştir. Nitekim İran halkının Batılılaşma adına dayatılan yeniliklere yeterince hazır olmaması, Muhammed Rıza Pehlevî döneminde başlayacak ve İslam Devrimi'yle sonuçlanacak yeni isyan dalgalarını beraberinde getirecektir.

Sonuç

İran'da modernleşme ve ulusallaşma politikaları Rıza Şah'la birlikte bir programa oturtulmuş ve zorunlu bir şekilde icra edilmiş olsa da bu ülkenin Batı tarzında yaşadığı değişim ve dönüşüm ondan çok öncesine gitmektedir. Ruslar karşısında alınan yenilgiler ve yaşanan toprak kayıpları Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi İran'da da 18 ve 19. yy. da başta askeri alan olmak üzere çok sayıda devlet kurumunda ıslahatların yapılmasını sağladı. Yapılan ıslahatlar, artan siyasi, askeri, diplomatik ilişkiler ve Avrupa'ya gönderilen öğrenciler her iki ülkede de modern anlamda köklü değişiklikleri yapacak çekirdek kadroların yetişmesini sağladı. Bu kadrolar zamanı geldiğinde radikal reformlarla ülkelerini içinde bulunduğu çöküşten kurtaracaktı. Rıza Şah, bilgi birikimi bakımından donanımlı değildi ve entelektüel bir aileden de gelmemekteydi; ancak askeri açıdan kabiliyetliydi. Bu kabiliyeti, 1921'deki darbeye iktidar olmasını ve 1925 yılında İran aydınları ve ulemasının de desteğiyle saltanatını ilan etmesini sağladı. Ülkesinde tek güç olan Rıza Şah, çevresindeki devlet adamları ve aydınların rehberliğinde ve Türkiye örneğinde İran'da bir ulus devlet vücuda getirmeye çalıştı. Şah'ın oluşturmayı planladığı yeni İran her açıdan Batı'yı örnek alacaktı. Görünümde modern olma diye de adlandırabilecek kılık kıyafet düzenlemeleri, Şah'ın her açıdan homojen bir İran ulusu meydana getirme çabalarının bir sonucuydu. Ancak onun bu çabası, İran iç dinamiklerini yeterince dikkate almamasından dolayı kısa sürede kendisine karşı büyük bir muhalefetin oluşmasına neden oldu.

Rıza Şah kılık kıyafette birlik düzenlemesini yasal bir zemine oturtmadan ve kolluk kuvvetlerinin baskısıyla icra ettirmeden önce ulemeden gelebilecek muhalefeti öngörmüş ve buna yönelik bazı tedbirler almıştı. Öncelikle din adamlarının toplum üzerindeki nüfuzunu kırmak için onların yargı ve eğitim alanındaki yetkilerini kısıtlamıştı. Ardından icazetnamesi bulunan din görevlilerini yasadan muaf tutmuş ve böylece onların yasanın icrasına muhalefet etmelerini önlemek istemişti. Ancak bunları yaparken geleneksel ve muhafazakâr İran halkının tepkisini hesaba katmamış ve onlardan yerel kıyafetlerinden bir an evvel vazgeçmelerini istemişti. Onun bu talebi kolluk kuvvetlerinin marifetiyle bir baskı unsuruna dönüştü. Oluşan baskı modern İran tarihinde az bilinen iki önemli isyanın ortaya çıkmasına neden oldu. Molla Halil'in ve Şeyh Behlûl'un başlatmış olduğu bu isyanlar İran birliklerini oldukça zor durumda bırakmıştı. Her iki isyan da dini kaygılarla ortaya çıkmış ve Rıza Şah'ın zorla benzeştirme politikalarına karşı gerçekleşmişti. İsyancılar alınan etkili tedbirler ve verilen çok sayıda kayıptan sonra bastırılabilmişti. Gerek Molla Halil'in gerekse Şeyh Behlûl'un Rıza Şah'a karşı başarısız olmasının ve isyanların 1978-79'da olduğu gibi ülke geneline yayılmamasının en önemli nedenleri, isyancılar arasındaki koordine eksikliği, Rıza Şah'ın ordu üzerindeki mutlak otoritesi ve isyancılar karşı takındığı acımasız tutumdu. Bu nedenle Molla Halil'in başlattığı isyan sadece Mukriyan bölgesiyle sınırlı kaldı ve İranlı Sünni ve Şii Kürtlerin yaşadığı diğer eyaletlere sirayet etmedi. Ayrıca Meşhed'de Şii ulemanın muhalefeti İran genelinde destek bulmadı.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

- 1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı:** Birinci yazar /First author % 100.
- 2. Çıkar çatışması:** “Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.” (There is no conflict of interest).
- 3. Etik Beyan:** Bu çalışma, tarihsel bir tartışmayı ele alıp, var olan kaynakları analiz edip yeni bir değerlendirme ortaya koyduğundan etik kurul onayı gerektirmemektedir. Çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulmuş, etik yayıncılık ilkelerine tam olarak uyulmuştur.
- 4. Araştırmanın Modeli:** Yazar çalışmada nitel araştırma modelini kullanarak elde ettiği kaynakları analiz edip yeni bir değerlendirmeye imkân veren bir tarama yöntemi kullanmıştır

References

- Abrahamian, E. (2018). *Modern İran Tarihi*. (D. Şendil, Çev., 5. Baskı). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Abrahamian, E. (1983). *Iran Between Two Revolutions*. Princeton University Press.
- Amanat, A. (2017). *Iran A Modern History*. Yale University Press.
- Arfa, H. (1946). *Under Five Shahs*. John Murray Press.
- Avery, P. (1373/1994). *Târih-i Muâssır-ı İran (Ez Tesis-i Silsile-yi Pehlevî Ta Kûdetâ-yı 28 Mordad 1332)*. II. (M. R. Mehrâbadî, Terc.). Neşr-i Mûesse-yi Matbûât-ı Âtâî.
- Beluriyan, G. (1379/2000). *Berg-i Sebz (Âlê Kûk)*. (R. Heberî , Terc.). İntişârât-i Mûessese-yi Hıdmat-ı Ferheng-i Resa.
- Chehabi, H. (2004). *Dress Codes for Men in Turkey and Iran*. Touraj Atabaki-Erik J. Zürcher (Ed). Men Of Order Authoritarian Modernization Under Atatürk And Reza Shah. I.B. Tauris Press.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi. *İran'ın Modernleşme Programımızı Aynen Tatbikine Dair Makale*. Fon Kodu: 502. Kutu: 22591. Gömlek:98993. Sıra: 1.
- Erden, M. S. (2017). *Türkiye ve İran'da Vatandaşlık ve Etnisite*. (1. Baskı). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gazi, H. F. (1370/1992). *Salhâ-yı Izdırab*. Neşriyât-ı Selâhaddin Eyyûbî.
- Hukumat, A. A. (1355/1976). *Sî Hatıra Ez Asr-ı Ferhende-yi Pehlevî*. İntişârât-ı Pars.
- Hezerî, S. (1387/2008). *Coğrafya-yı Kurdistân-ı Mukriyân Bâ Tâkid-i Ber Hûze-yi Zab (Şehrîstân-hâ-yı Sedest, Bane, Piranşehr, Mahabad, Bukân, Sakız, Neğede ve Eşneviye)*. İntişârât-ı Nağûs. Senendec.
- İttıla'ât*. 4 Behmen 1307/24 Ocak 1929. Şomare: 687.
- İvanov, M. S. (1337/1958). *Tarih-i Novin-i İran*. (Tizâbî , Terc.). İntişârât-ı İslûc.
- Katouzian, H. (1981). *The Political Economy of Modern Iran (Despotism and Pseudo-Modernism)*. The Macmillian Press.
- Kûşîş*. 26 Tir 1314/18 Temmuz 1935. Şomare: 157.
- Kûşîş*. 25 Tir 1314/17 Temmuz 1935. Şomare: 156.
- Mehdigelî Hidâyet Muhber'us-Saltana (1344/1965). *Hâtîrât-ı Hâtîrât (Tûşele Ez Târih-i Şeş Pâdişâh ve Gûşe Ez Duvre-yi Zindegi-yi Men)*. Neşr-i Ketabfurûşi-yi Zevvâr.
- Mekkî, H. (1362/1983). *Tarih-i Bist Sâle-yi İran (Istihkâm-ı Diktatori-yi Rıza Şah Pehlevi)*. V. İntişârât-ı Ūlmî.
- Muhsin Sadr'ül-Eşraf. (1364/1985). *Hatırat-ı Sadr'ül-eşraf*. İntişarat-ı Vehid.
- Samedî, S. M. (1373/1994). *Negâh-î Be Tarihi Mahabad*. İntişârât-ı Rehru-yı Mahabad.

Silâh, M. (1384/2005). *Keşf-i Hicâb (Zeminehâ, Vakoneşhâ ve Peyâmedhâ)*. Neşr-i Muessese-yi Muta'âlat ve Pejûheşhâ-yı Siyasi.

Soleymanîyân, M., S. Yarî, & Z. Eminî. (1399/2020). Vakâvî-yi Evâmil ve Cihetgirî-yi Gıyam-ı Molla Halil Mengever (1334) Aleyh-i Siyaset-i Rıza Şah Bera-yı Muttehidleşkl Kerden-i Libâs. *Feslnâme-yi Ūlmi-Pejuheş-i Tarih-i İslam*, 21 (81), 169-196.

hiq.2020.68966/10.22081:doi

Şehbazî, A. (1387/2008). *Zuhûru Sukûtu Saltanat-ı Pehlevî (Hatırat-ı Erteşbed Hüseyin Ferdovs)*. I. İntişârât-ı İttılaat.

Şehristanî, N. V. (1388/2009). *Siyaset-i 'Aşâyir-i Devlet-i Pehlevi-yi Evvel*. Neşr-i Tarih-i İran.

Şerefkendî, A. (1393/2014). *Şelem Şorbâ (Hudzindegînâme-yi Ustâd Abdurrahman Şerefkendî-Hejâr)*. (Tercüme. R. K. Mucaver). Neşr-i Âna.

Telûî, M. (1376/1997). *Men û Biraderem (Hatırat-ı Eşref Pehlevi)*. Neşr-i Ūlum.